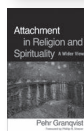

In deze rubriek treft u besprekingen van recent verschenen publicaties die betrekking hebben op het grensvlak van psychologie en psychiatrie, en geloof en zingeving. Daarnaast wordt u op de hoogte gehouden van boeken die eveneens verschenen zijn, en voor u als lezer mogelijk interessant kunnen zijn. Mocht u zelf een interessante publicatie tegen zijn gekomen, en een boekbespreking willen schrijven, maakt u zich aan mij als boekenredacteur kenbaar. U krijgt de publicatie dan (zo nodig) toegestuurd. Bij aanlevering van een recensie, krijgt u als dank het boek kado!

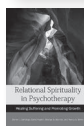
LEESTIPS

Glas, G. (2019). *Person-centred care in psychiatry: Self-relational, contextual and normative perspectives*. Routledge.

Granqvist, P. (2020). *Attachment in religion and spirituality: A wider view*. Guilford.

Sandage, S. J., Rupert, D., Stavros, G. S.,

Devor, N. G. (2020). *Relational spirituality in psychotherapy: Healing suffering and promoting growth*. APA Books.

BOEKBESPREKINGEN

Praktijkboek Presentie

Voor wie bekend is met de 'presentiebenadering' of er al mee werkt, zal dit boek niets nieuws bevatten, maar voor wie er kennis van wil nemen of er in opgeleid wil worden biedt dit boek een voortreffelijke introductie. Het is bedoeld als leerboek voor onderwijssituaties, met name voor studenten op hbo niveau. Aan het boek is ook een website gekoppeld die toegang geeft tot reflectievragen, filmpjes en oefeningen. Er is ook een handleiding beschikbaar voor docenten die het boek voorschrijven als verplichte literatuur.

Het boek bestaat uit 3 delen. In het eerste deel worden de belangrijkste begrippen geïntroduceerd, een werkdefinitie gegeven, en het doel omschreven. Hier maken de auteurs duidelijk dat de presentiebenadering een zorg-ethische

Elly Beurskens, Marije van der Linde, Andries Baart, *Praktijkboek Presentie*. Uitgeverij Coutinho, 2e druk 2020, 216pp.

benadering is, met duidelijke normatieve uitgangspunten over wat zorg tot goede zorg maakt. Ze omschrijven zorg als 'iets wat uit zichzelf zou vergaan, voort laten bestaan' (22), een omschrijving die zij ontleen aan de bekende zorgethica, Joan Tronto. In het tweede deel bieden ze een methodische

uitwerking van de presentiebenadering middels een uitwerking van de begrippen waarnemen, aansluiten, afstemmen, relatiegericht werken, erbij blijven (ook als daar niet direct iets door wordt opgelost). In het derde, meer theoretische deel, bespreken de auteurs de betekenis van de presentiebenadering voor professionals en organisaties. Hierin gaat het over de 'praktische wijsheid' die de professional nodig heeft om 'present' te kunnen werken, en over hoe je presentiegericht werken kunt leren.

In het nawoord legt Andries Baart, grondlegger van de presentiebenadering, nog eens uit dat presentie veel meer is dan een mooie praktijktheorie die goed blijkt te werken in zorgsituaties. Het gaat hem veel dieper en breder om een fatsoenlijke samenleving, dat wil zeggen een samen-

leving waarin iedereen die kwetsbaar is (lichamelijk, economisch, sociaal) er toe doet en zorg moet ontvangen. Dit laatste noemt hij een ‘ruw en scherp randje’ (205) aan presentie, omdat de filosofie van presentie uitgaat van wederzijdse afhankelijkheid van mensen om goed te kunnen leven. Tijdens de coronacrisis zijn de ‘netwerken van afhankelijkheid’ waarin mensen leven pregnant zichtbaar geworden. Zoals Baart schrijft (voor de coronacrisis!): ”zonder de ander komt er geen brood op mijn tafel, krijgen mijn kinderen geen onderwijs, is er geen trein die mij vervoert, geen boer die koffie voor mij teelt, geen politicus die het land bestuurt, geen aannemer die onze huizen bouwt en geen bank die dat financiert.” (205)

Wat opvalt is hoezeer de presentiebenadering over een eigen taal beschikt. Termen als ‘latende modus’, ‘inschrijfbaarheid’, ‘finaliteit’, ‘verdunde ernst’, ‘leedfeit’, ‘scharrelruimte’, zijn allemaal uit-

vindingen die deze zienswijze karakteriseren. Heel fijnzinnig wordt een analyse gegeven van termen als ‘aansluiten’, ‘afstemmen’, ‘aandacht’, ‘waarnemen’, ‘eenzaamheid,’ en de ‘opgave’ waar de zorgvrager voor staat. Wat verder opvalt is hoezeer moreel beraad een integraal onderdeel is van deze benadering: niet *afleiden* (uit regels), maar *afvegen* (van waarden) is leidend om te komen tot goede zorg.

Er is wel eens kritiek geweest op de presentiebenadering, namelijk dat zij een gering theologisch gehalte heeft. Maar dit boekje lezend viel me op hoe onbekommerd termen als ‘troost,’ ‘bekommerenis,’ en ‘morele juistheid’ worden geïntroduceerd. Bovendien wordt het normatieve karakter van de benadering duidelijk: het biedt een alternatief paradigma, een *tegenverhaal* tegen de hegemonie van een technocratische rationaliteit in de gezondheidszorg (en de samenleving). De auteurs doen dit zonder polemisch te worden, wat in het

verleden nog wel eens gebeurde in presentaties waarin ‘presentie’ tegenover ‘interventie’ werd gezet. Het geeft aan hoe volwassen deze stroming inmiddels is geworden.

Dit boek doet zijn titel eer aan met de overweldigende hoeveelheid praktijkvoorbeelden, intermezzo’s en casuïstiek waarmee de uitgangspunten steeds worden geïllustreerd. Tegelijk denk ik wel dat begeleiding nodig is om het gepresenteerde materiaal tot zijn recht te laten komen in groepswork. Voor mijn eigen praktijk in een psychiatrische kliniek geeft het tal van extra voorbeelden om deze benadering te illustreren.

Wilko van Holten

PERSONALIA

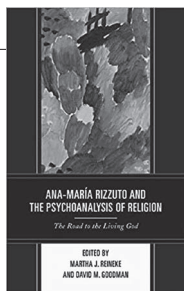
Dr. Wilko van Holten is theoloog en werkt als geestelijk verzorger bij De Voorde, onderdeel van de Forensische Zorgspecialisten in Amersfoort.

Correspondentieadres:
wholten@gmail.com

Ana-Maria Rizzuto and the psychoanalysis of religion

In dit boek reflecteren diverse auteurs op de betekenis van het verschijnen van het boek 'The Birth of the Living God' van Anna-Maria Rizzuto (1981). Dit is het eerste empirisch onderbouwde verslag vanuit psychoanalytisch perspectief, van de ontwikkeling van de godsrepresentatie in de vroege kindertijd en later in verschillende levensfasen. Het boek wordt gezien als de start van een psychoanalytische visie op religie en onderzoekstraditie, die religie niet meer alleen ziet als een vorm van infantiele projectie zoals Freud en velen na hem dachten en stelden. Rizzuto heeft in haar boek laten zien dat de ontwikkeling van godsrepresentaties ontstaan door een proces dat sterk geïntegreerd is in hetzelfde proces waarbij zelfpresentaties tot ontwikkeling komen. Bij haar is God niet zo zeer een idee of een geloofswaarheid, maar een affectieve verbinding die zijn wortels heeft in de hechtingsgeschiedenis van een kind (Reineke & Goodman, p. 8).

Godrepresentaties zijn uniek voor elke persoon en hangen samen met de wisselwerking tussen de angsten, verlangens, uitdagingen, beperkingen, pijn en bescherming die een mens in de loop van zijn leven al dan niet ontvangen heeft. In godsrepresentaties komen we dan zowel de gevreesde als de verlangde en de ervaren ouderbeelden tegen, terwijl volgens Rizzuto

Ana-Maria Rizzuto and the psychoanalysis of religion.

Auteurs: Martha J Reineke & David M. Goodman (ed.) 2017

Lexington Books

een godsrepresentatie tegelijkertijd meer is dan dat. In navolging van Winnicot plaatst Rizzuto de godsbeleving in de intermediërende ruimte; de ruimte waarin de eigen invulling, verlangens, en de van buitenaf aangereikte beelden bij elkaar komen. Affectief geladen beelden worden vaak in metaforen gevat die remmend, sturend en ruimte gevend kunnen zijn voor de persoon, afhankelijk van hoe deze beelden zijn ontstaan en de mate waarin angst, vermijding en woede de lading van de beelden is gaan bepalen.

In hoofdstuk 1 geeft John McDargh een beschrijving van de ontwikkeling van Rizzuto. Hij beschrijft hoe het boek en hoe het onderzoek van Rizzuto tot stand is gekomen en geeft een samenvatting van de belangrijkste bevindingen en de impact en receptie binnen psychoanalytische en gods-

dienstpsychologische kringen. In dit hoofdstuk komt ook de angst naar voren van psychoanalytici om binnen deze beweging kenbaar te maken dat ze gelovig zijn. Het zou een teken zijn dat ze hun primitieve belevingswereld in de leeranalyse nog niet voldoende verwerkt zouden hebben.

Ook laat McDargh zien dat er bij Rizzuto een zoektocht is naar de ontwikkeling van een persoon tot een 'zelf' en een 'zelf' in relatie tot God of iets anders. Wie is daarbij de persoonlijke God? En hoe verhoudt dit beeld zich tot het 'zelf'? Hoe maak je hierbij onderscheid tussen de publieke en of theologische God en de ervaren God? Het gaat dus om de affectieve en beleefde beelden, fantasieën en ervaringen die sterk verweven zijn met iemands persoonlijke ontwikkeling. Rizzuto gaat daarbij in op zowel geloof als ongeloof, waarbij zij de overeenkomsten beschrijft en het geloofsaspect van het niet in een God geloven, en de verwevenheid met de persoonlijke ontwikkelingsgeschiedenis en betekenisverlening die sterk affectief geladen is, en in de relatie met de belangrijke personen van het kind zijn ontwikkeld. De overtuigingen en relationele gesteldheid tot het absolute, het spirituele en het goddelijke is daarbij deels onbewust, deels halfbewust, en deels toegankelijk voor het bewustzijn.

Het is een mooi overzicht dat

een goede inleiding vormt op het werk van Rizzuto. Ik heb het oorspronkelijke boek er weer bij gepakt en begreep het beter dan toen ik het decennia geleden voor het eerst in handen kreeg.

In hoofdstuk 3 gaan Stålsett, Austad en Engedal in op de rol van metaforen in het werk van Rizzuto, met name rond de thema's: de achtervolgende, de veroordelende God en het gekruisigde zelf. Dit bespreken ze aan de hand van een casus van een jonge man met een depressie en een veroordelende stem, die stemmingscongruent is. Deze man werd behandeld middels psychotherapie en vaktherapieën in een 12-weeks klinisch psychotherapeutisch programma, waardoor hij inzicht kreeg in de functie van de veroordelende stem en de achterliggende angsten, schaamte en boosheid, en deze meer kan beleven en eigen kan maken. Ze beschrijven hoe ze het gedachtegoed van Rizzuto toegepast hebben om de beelden die deze man gebruikte te begrijpen als betekenisvolle metaforen voor ambivalenties en verdrongen verlangens. Hoewel de auteurs de psychologische invalshoek voor existentiële vragen in dit programma benadrukken, wordt tegelijk duidelijk dat het intensieve programma voor de betrokken patiënt een sterk helende functie heeft gehad, zowel in zijn

zelfbeeld en zelfwaardering, als ook in zijn beeld en beleving van God.

De metaforen komen bij Rizzuto vaker terug, zo lezen we in hoofdstuk 5, waar de religieuze imaginatie besproken wordt, en waarin wordt ingegaan op de beleving van kinderen van God als 'monster' en de ontwikkeling van deze beelden.

Bij de meeste hoofdstukken geeft Rizzuto zelf een afsluitend commentaar, waarbij ze in meer of mindere mate instemt, of nader toelicht aan de hand van haar standpunt. Al lezend zien we dat ze daarbij grotendeels trouw is gebleven aan haar standpunten die ze in haar bekendste publicatie 'The Birth of the Living God' al had ingenomen.

In hoofdstuk 4 bespreekt Anthony Stern wat volgens Rizzuto de werkzame factoren zijn in de psychoanalyse. Daar waar de overtuiging steeds meer gaat over het gegeven dat de therapeutische relatie en de ervaren acceptatie en betrokkenheid van de therapeut de meest werkzame factor is, houdt Rizzuto vast aan *inzicht* als meest werkzame factor. Rizzuto heeft bij een aantal hoofdstukken een eigen reactie gegeven, waarbij het volgens haar vooral gaat om ervaren inzicht. Ze stelt dat psychologie geen taal heeft voor zaken die de kern van religie en spiritualiteit

zijn zoals de term 'genade'. Hierin zien we ook de erkenning van het eigen domein van religie, waar zij als psychoanalytica ruimte voor maakt.

Rizzuto heeft veel aandacht besteed aan de psychologie van geloof en ongeloof en ook dit thema krijgt aandacht in het boek. Het boek geeft een goed en volledig overzicht van het werk van Rizzuto. Het gaat in op een aantal kenmerkende thema's en is daardoor voor de lezer weer een uitnodiging om voor zichzelf en bij anderen na te gaan welke affectief geladen beelden meegedragen worden over God, het goddelijke of het niet geloofde. De lezer krijgt daarbij een vrij compleet overzicht van de betekenis van haar werk, met name in de psychodynamische benadering van religie.

Wubbo Scholte

LITERATUUR

Rizzuto, A. M. (1981). *The Birth of the Living God: A psychoanalytic Study*. University of Chicago Press.

PERSONALIA

Dr. Wubbo Scholte is klinisch psycholoog en psychotherapeut, werkzaam bij Eleos en redacteur van *Psyche & Geloof*.

Correspondentieadres:
wubbo.scholte@eleos.nl